

АСНОЎНЫЯ КАНЦЭПЦЫІ АСВАЕННЯ ДЗІЦЕМ РОДАЙ МОВЫ

Н.С.Старжинская, Д.Н.Дубинина

Існуе мноства тэорый, у якіх тлумачыцца узнікненне і развіццё маўлення. Першае пытанне, якое задаюць даследчыкі, *ці з'яўляецца чалавечае маўленне прыроджаным або яно фарміруецца ў працэсе развіцця чалавека.*

Здаецца, на гэтае пытанне існуе толькі адзін адказ: маўленне фарміруецца ў працэсе антагенеза. Вядома, што ў дзяцей-мауглі, якія выраслі ў ізаляцыі ад людзей, не існуе ніякіх прыкмет членараздзельнага маўлення. Толькі чалавек, які вырас сярод людзей, валодае вербальным паняццёвым маўленнем.

Але, з другога боку, існуюць факты, якія, па меркаванні некаторых навукоўцаў, даюць падставы гаварыць аб прыроджанасці маўлення. Напрыклад, многія жывёлы валодаюць сродкамі камунікацыі, якія па многіх сваіх функцыях нагадваюць маўленне чалавека. Больш таго, прадпрымаліся адносна паспяховыя спробы навучыць малп прымітыўнай мове знакаў, падобнай на мову глуханнямых¹.

Таксама існуюць доказы таго, што дзеці з нараджэння здольныя адрозніваць маўленне чалавека і вылучаць яго з мноства гукаў. Яшчэ адным доказам прыроджанасці маўлення называюць тое, што стадыі развіцця маўлення і іх паслядоўнасць ва ўсіх дзяцей, незалежна ад таго, дзе яны нарадзіліся і ва ўмовах якой культуры развіваліся, аднолькавая.

◀ *Якія тэорыі і як тлумачаць працэс фарміравання маўлення?*

Сярод найбольш вядомых тэорый знаходзіцца біхевіярыстычная канцэпцыя П.Скінера, або **тэорыя навучэння**. Зыходным палажэннем гэтай тэорыі

¹ Гл., напр.: О языковых возможностях приматов // Ушакова Т.М. Речь: истоки и принципы развития. М., 2004. С. 197 – 211.

з'яўляецца пастулат аб тым, што дзіця валодае прыроджанай патрэбай і здольнасцю да імітацыі, у тым ліку гукам, якія вымаўляе дарослы. У працэсе назіранняў за маўленчай дзейнасцю дарослых яно засвойвае верагоднасць спалучальнасці гукаў і слоў і такім чынам авалодвае мовай. Калі дзіця атрымоўвае станоўчае падмацаванне (ўхваленне), імітацыя вядзе да хуткага засваення асобных гукаў чалавечага маўлення, затым складоў, слоў, выказванняў, правілаў іх граматычнай пабудовы. Такім чынам, у рамках данай тэорыі працэс засваення маўлення зводзіцца да імітацыі – паўтарэння фраз, якія вымаўляюць дарослыя, а ўсё новае – да дзеянняў па аналогіі з гэтымі гатовымі фразамі.

Для дадзенай канцэпцыі характэрна прыніжэнне значэння самастойнай актыўнай пазіцыі дзіцяці ў развіцці маўлення. Пераймальныя рэакцыі дзіцяці нельга недаацэньваць, але і зводзіць да іх працэс развіцця маўлення, на думку многіх даследчыкаў, памылкова. Імітацыйны падыход не дае магчымасці растлумачыць факт разумення дзіцем новых слоў, сказаў, раньш яму невядомых, тым больш растлумачыць з'яву словатворчасці. Што датычыцца станоўчага падмацавання, то дарослыя звычайна ухвальваюць не столькі правільныя, колькі разумныя выказванні малых. Застаецца незразумелай і хуткасць засваення маўлення, якая назіраецца ў дзяцей ранняга ўзросту.

Вельмі распаўсюджанай на Захадзе з'яўляецца *тэорыя прыроджаных задаткаў (альбо ўніверсальных ведаў)* амерыканскага вучонага Н.Хомскага. Н.Хомскі сцвярджаў, што дзіцячы мозг змяшчае значную колькасць спецыяльнай інфармацыі аб мове, дзеці валодаюць папярэднімі ведамі ўніверсальнай граматыкі (г.зн. уласцівай усім людзям). Безумоўна, Н. Хомскі не дапускае думкі, што гэтыя веды ў гатовым выглядзе чакаюць таго моманту, калі дзіця народзіцца. Вядома, развіццё патрабуе часу. Але калі адпаведны момант надышоў (прыкладна к гадавалому ўзросту), дастаткова адносна невялікага ўздзеяння мовы, каб гэтыя веды праявіліся. Паскоранае развіццё маўлення з аднаго да трох

гадоў, па меркаванні вучонага, тлумачыцца тым, што тыя маўленчыя ўзоры, якія ўспрымае немаўля, служаць толькі падказкай, што ўключае ўжо існуючыя загатоўкі. Адзінымі абмежаваннямі ў засваенні мовы Н. Хомскі лічыць аб'ём памяці і ўзровень увагі ў дзіцяці. Гэтыя абмежаванні з узростам памяншаюцца, а затым і зусім знікаюць.

Пункт гледжання Н. Хомскага падтрымлівалі многія даследчыкі. Але ён не стаў агульнапрынятым. У гэтай тэорыі не ўлічваюцца многія фактары сацыяльнай і кагнітыўнай прыроды: працэсу зносін, узаемадзеяння дарослых і дзіцяці і працэсу развіцця прадметнай і пазнавальнай дзейнасці дзіцяці.

Выказаў нязгоду з тэорыяй Н. Хомскага і Ж. Піяжэ, які распрацаваў *канструктывіскую тэорыю* засваення мовы. Канструктывізмам Ж. Піяжэ называў паступовае станаўленне інтэлектуальных функцый - іх канструяванне. (Пры гэтым аўтарам не адмаўляецца і спадчынны фактар дзейнасці інтэлекта.) Згодна з дадзенай тэорыяй, мова фарміруецца на аснове папярэдняга інтэлектуальнага развіцця немаўляці, здольнасці ўспрымаць і інтэлектуальна перапрацоўваць інфармацыю. Спачатку ў дзіцяці развіваецца сенсаматорны інтэлект, дзякуючы якому яно засвойвае некаторую логіку дзеянняў (бярэ прадметы, кідае іх і да т.п.). Затым, на другім годзе жыцця, малы пераходзіць да канцэптуальнай логікі. На гэтай стадыі развіцця інтэлекта дзіця імітуе жэсты дарослых, пачынае ўяўляць схемы дзеянняў, і ў яго развіваецца сімвалічная функцыя мовы. Прагрэсіруючае развіццё мыслення ў перыяд ад аднаго да трох гадоў стварае перадумовы для паспяховага засваення дзіцём маўлення.

Развіццё мыслення дзіцяці, паводле Ж. Піяжэ, ідзе ад эгацэнтрызма, да дэцэнтрызма і затым да аб'ектыўнай пазіцыі. Таму маўленне дзіцяці з 2-3 гадоў носіць *эгацэнтрычны* характар (маўленне без суразмоўцы або з прыдуманым суразмоўцам, часта ў гульнявых сітуацыях), выражаючы “логіку пачуццяў”, і не

выконвае камунікатыўнай функцыі. Такое маўленне знікае к 8-9 гадам, часам пазней.

Сучасны амерыканскі псіхалінгвіст Д. Слобін адстойвае *кагнітыўную тэорыю* засваення мовы. Ён сцвярджае, што ў дзяцей ёсць адпаведны механізм, які дае ім магчымасць апрацоўваць лінгвістычную інфармацыю, якую яны атрымліваюць ад дарослых ў выглядзе іх выказванняў. Дзіцячы розум нейкім чынам “наладжаны” папярэдне вызначаным спосабам на тое, каб апрацоўваць структуры чалавечай мовы. Гэта значыць, што дзіця мае прыроджаныя спосабы апрацоўкі лінгвістычнай інфармацыі, спецыяльныя тэхналогіі для лінгвістычнага аналізу і фарміравання ўнутраных структур. Гэтыя здольнасці дапамагаюць яму спраўляцца з граматыкай роднай мовы.

У 20-30 гг. XX ст. выбітны айчыны псіхолаг Л.С. Выгоцкі распрацаваў *псіхасацыялагічную тэорыю*, у рамках якой вырашалася і пытанне станаўлення маўлення ў дзіцяці. У процілегласць Ж. Піяжэ, Л.С. Выгоцкі падкрэсліваў яскрава выражаны сацыяльны характар маўлення. Ён лічыў, што дзіця з моманту свайго нараджэння ўключаны ў працэс зносін і з’яўляецца суб’ектам соцыума. Мова ўяўляе сабой сацыяльны прадукт, які паступова “прысвойваецца” дзіцем і становіцца галоўным “арганізатарам” яго паводзін і ўсіх кагнітыўных працэсаў. *Эгацэнтрычнае маўленне*, на думку вучонага, не толькі суправаджае дзіцячую актыўнасць, але выконвае функцыю планавання, вырашэння новай задачы. У сваю чаргу ўзровень развіцця псіхічных працэсаў аказвае ўплыў на змястоўны бок маўлення і ва многім вызначае ступень звязнасці маўленняга выказвання.

Абапіраючыся на тэорыю Л.С. Выгоцкага, савецкія даследчыкі (А.М. Лявонцьеў, А.Р. Лурья, А.У. Запарожац, А.А. Лявонцьеў і інш.) у вырашэнні пытання пра фарміраванне маўлення зыходзілі з факта высокай арганізаванасці мозга і яго неспецыялізаванасці - адсутнасці жорсткага генетычнага праграмавання (універсальных граматычных ведаў ці спецыяльных тэхналогій

апрацоўкі лінгвістычнай інфармацыі). Псіхалагічная школа Л.С. Выгоцкага разглядае *моўную здольнасць* як адлюстраванне сістэмы мовы ў свядомасці гаворачага.

Перш за ўсё дзіця як носьбіт спецыфічна чалавечай біялогіі гатовае засвойваць культурна-гістарычныя дасягненні грамадства. Не менш важным фактарам развіцця свядомасці дзіцяці – у тым ліку і маўленчай свядомасці – з’яўляюцца канкрэтна-гістарычныя, сацыяльныя ўмовы, у якіх жыве дзіця, тое, як складваецца ў гэтых умовах яго жыццё. Працэс авалодання мовай ажыццяўляецца ў ходзе развіцця рэальных адносін дзіцяці да свету прадметаў і з’яў. Ідэальная форма існавання прадметнага свету, яго ўласцівасцей, сувязей і адносін прадстаўлена ў значэннях слоў. Дзіця, засвойваючы прынятыя ў грамадстве спосабы дзеянняў з сацыяльна-функцыяніруючымі прадметамі, засвойвае пазнавальныя нормы і эталоны, а праз дзейнасць з гэтымі прадметамі фарміруецца яго псіхіка і моўная свядомасць. Значэнні становяцца унутранымі сімваламі мыслення дзіцяці.

У 70-я гг. XX ст. А.А. Лявонцьеў – заснавальнік савецкай псіхалінгвістычнай школы, распрацаваў канцэпцыю станаўлення *маўленчай дзейнасці*. Ён падкрэсліваў, што маўленчая дзейнасць заўсёды ўключана з больш шырокую дзейнасць (гульню, працу, зносіны і т.д.) ў якасці аднаго з неабходных і ўзаемаабумоўленых кампанентаў гэтай апошняй. Развіццё маўлення дзіцяці ёсць, перш за ўсё, развіццё спосабаў зносін, вопыт вядзе да з’яўлення ў арганізме чалавека *маўленчага механізма*, або *моўнай здольнасці*. Гэты механізм іменна *фарміруецца* у кожнага асобнага чалавека на аснове прыроджаных псіхафізіялагічных ааблівасцей арганізма пад уплывам маўленчых зносін.

На цяперашнім этапе даследчыкі гавораць аб розных стратэгіях засваення мовы рознымі дзецьмі. Размова ідзе прынамсі пра дзве стратэгіі: аналітычную – шлях ад часткі да цэлага, ад слова да сказа; і халістычную (ад англ. whole – цэлы)

– рух ад цэлага да часткі: імкненне ўзнавіць выказванне цалкам. Аднак, як адзначае С.Н. Цэйтлін, колькасць стратэгий засваення мовы значна большая, і “чыстых” прадстаўнікоў той або іншай стратэгіі практычна няма. Верагодна, хаця пакуль не даказана, што ў працэсе маўленчага развіцця дзеці могуць мяняць стратэгіі засваення мовы.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ